

TERUG VAN WEG GEWEEST

Hoe meer je probeert door te dringen in de wereld van het harmonium, hoe meer je er van overtuigd raakt niets meer te weten. Droefheid, dat het bestaat dat op zulk een korte tijd, zeventig jaar, een muziekcultuur van het hoogste niveau kan verdwijnen. Vertwijfeling soms, waar zijn al die instrumenten gebleven, de partituren, de scholen, de concertprogramma's. Verbazing ook, omdat deze wereld, waarin mijn grootmoeder jong was, nu deel uitmaakt van de oude muziek.

Wie het harmonium wil leren kennen is verplicht een aantal evidenties en conventies opnieuw te bekijken. Dat kan op vele manieren. Als je vertrekt van het jaar 2000, met Messiaen in de oren, Stockhausen, Pärt, Von Karajan en techno, dan is harmoniummuziek volstrekt géén muziek. Als je het langs de andere kant bekijkt, met Mannheim nog in de verte, met Haydn en Beethoven héél dichtbij, en Cherubini op de achtergrond, dan is dit een revolutie. Een nieuw geluid, futuristisch zonder méér, met een verbazingwekkend samengaan van moderne techniek en moderne muzikale verwachtingen: de klank geworden industriële revolutie. Dit is uniek: expressiviteit en harmonie, variaties in sterkte van pianissimo tot fortissimo. Eindelijk hét volmaakte klavierinstrument. Eindelijk aandacht nu voor de manier waarop muziek tot klinken gebracht wordt. Het gemoed rechtstreeks bewogen door de bewegingen in de klank. "EXPRESSION" is het sleutelwoord.

"Expressie is het hoogste goed. In de muziek is de expressie de ziel en het leven. In een muziekinstrument gaat de eigenschap om te kunnen zingen boven alle andere, ook boven de polyfonie en het timbre.

De viool is zonder twijfel is de koning van het orkest, zij wordt ook beschouwd als het meest volmaakte instrument. Nochtans heeft de viool niet een zuivere toon, zoals de fluit, zij heeft zelfs van nature een ietwat krassend geluid, en de kunst van het vioolspel bestaat erin na lange studie deze toon aan te passen en zachter te maken.

Maar: een viool is uiterst expressief. De strijkstok doet haar zingen, wenen, lachen, ja bijna spreken. Ze ontroert zodanig dat je haar eventuele gebreken vergeet. De viool staat overal in de hoogste achting, en de spelers getroosten zich de grootste moeite om het spel te beheersen.

Musici zijn in de eerste plaats begaan met expressie. Welnu, het harmonium is even expressief als de viool. Het is het enige toetsinstrument dat expressie kan koppelen aan polyfonie en aangehouden toon. Daarom ook is de originele naam "Orgue Expressif": in deze naam ligt het eigen karakter besloten." (Mustel, 1903).

Meteen zijn we bij de meest typische karakteristiek van het instrument: de zogenaamde techniek van de “expression”, waardoor de klankintensiteit rechtstreeks en voortdurend door de speler bepaald wordt. In de negentiende eeuw vergelijkt men dit graag met de strijkstoktechniek van de viool. Het harmonium combineert expressieve eigenschappen van blaas- en strijkinstrumenten met harmonische mogelijkheden van toetsinstrumenten. Voeg daarbij de variaties in klankkleuren die met behulp van registers gerealiseerd worden, en het is niet verwonderlijk dat men in de vorige eeuw spreekt van “l’instrument humain par excellence”.

Sommigen hebben het nog graag over de decadentie, verval en uitholling van de negentiende eeuw en zijn producten. Laten we dit niet vergeten: het zijn dezelfde die het harmonium en de Urtext hebben uitgevonden. Daarenboven is het goed voor ogen te houden dat er een verschil bestaat tussen de decadente instrumenten die tot voor kort in kerken en kapellen gebruikt werden en de originele voorbeelden die hiervoor model stonden. Het harmonium is decadent vanaf het ogenblik dat bijkomstige eigenschappen tot de essentie gerekend worden: verwantschap met en reminiscenties aan het orgel, gemakkelijk en egaal te bespelen (bij uitgeschakelde expression), registreermogelijkheden, stabiele stemming, relatief beperkte kostprijs en onderhoud. De ware aard ligt natuurlijk niet in deze futiliteiten. Als we grosso modo stellen dat een pianist toon maakt vanuit de aanzet van de klank en de organist vooral bekommerd is om het einde ervan dan is de harmoniumspeler verplicht rekening te houden met het volledige verloop van klankvoortbrenging. De aanzet en het loslaten worden beheerst door de vinger, wat er tussen ligt, namelijk de toon zelf, wordt bepaald door de voet. Daar is niets decadents aan. Het trappen kan dan al een vernederende en stuntelige bezigheid lijken, het is het harmonium zelve. Het trappen is niet een primitief inconvenient, het is de ware aard.

Het is wellicht overbodig er op te wijzen dat zodoende expressief spel samenvalt met dynamische nuances. Deze notie loopt als een rode draad door de negentiende eeuw, door de geschiedenis van het harmonium.

En als het harmonium heden ten dage in de marginaliteit terecht is gekomen, dan was dat in de vorige eeuw absoluut niet het geval. Er zijn genoeg redenen om dat aan te nemen. De uitgeverscatalogi bulken van de harmoniummuziek, er waren tijdschriften, zelfs tweewekelijkse, met concertinformatie, marktnieuwigheden, com-

ponistenportretten. De Revue et Gazette Musicale brengt elke week verslag uit van harmoniumconcerten. De productiecijfers van de fabrieken in Europa en de States zijn gewoon duizelingwekkend (sommige haalden tot 15 000 stuks, per jaar! dat is ongeveer gelijk aan het totale aantal bestaande Bösendorfers rond 1900), het juiste aantal fabrikanten is nog niet volledig bekend, maar bedraagt zeker méér dan 2 000; - echt marginaal kan je dat niet noemen. Berlioz, Bizet, Liszt, Saint-Saëns, Rossini, Franck hadden er originele komposities voor over, en dat kan niet van elk orkestinstrument gezegd worden.

Het zogenaamde drukwindharmonium, meestal van Franse makelij, neemt de centrale plaats in. Dit klavierinstrument begint zijn blitzcarrière in 1842. De klankkleur wordt bepaald door de combinatie van registers met doorslaande tongen. Deze hebben de onvervangbare eigenschap van een extreem dynamisch bereik. Niet voor niets is orgue expressif de betere naam voor harmonium: vóór de uitvinding van de elektronica was het harmonium inderdaad het enige toetsinstrument waarop belangrijke dynamische verschillen konden gerealiseerd worden met een aangehouden toon. In dit opzicht overtreft het elk orgel. Hoe verfijnd de 'boîtes expressives' ook zijn, de precisie waarmee de harmoniumwinddruk door de bespeler kan gecontroleerd worden overtreft zonder discussie de inertie van de zwelkastmechaniek. Uiteraard geldt dit binnen de beperking van het instrument zelf, met als minimale standaardnorm vier volledige registers. Natuurlijk kan dit aantal niet concurreren met een orgel waar door middel van registratieveranderingen crescendo's en diminuendi worden opgebouwd. Maar het dynamische bereik van één enkel harmoniumregister vergoedt ruimschoots het beperkte aantal. Overigens mogen we nooit uit het oog verliezen dat het 'orgue de salon' niet voor de akoestiek van kerk of grote concertzaal bedoeld is. De vier registers volstaan om een kamermuziekruimte behoorlijk te vullen.

“Het harmonium is bescheiden op de wereld gekomen. Maar het is weinige jaren zo groot geworden dat het wel Heer en Meester zal kunnen worden.” (Joseph Fétis, in zijn verslag van de Wereldtentoonstelling van 1855)